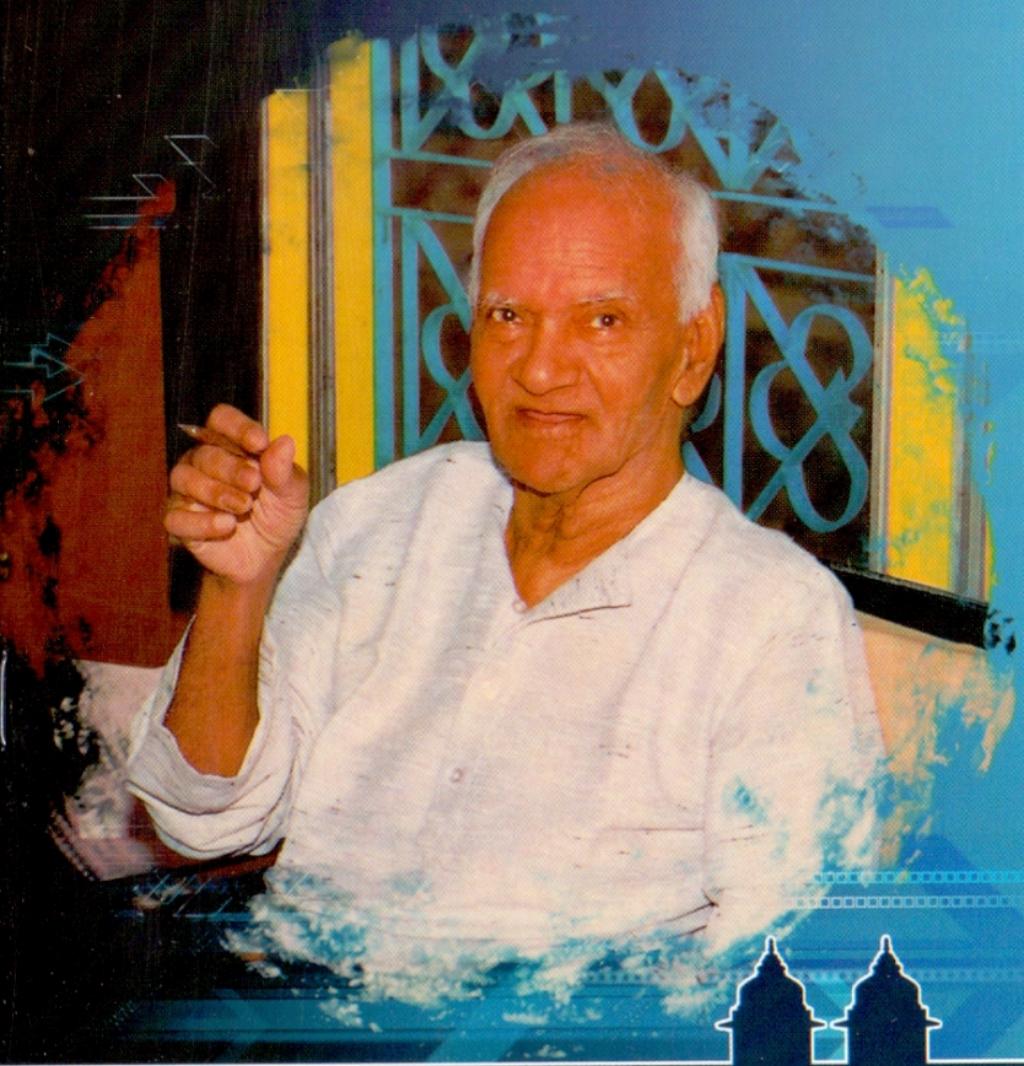

Marathi

औदार्प आणि दूरदर्शिणी

-पं. श्रीराम शर्मा आचार्य

औदार्य आणि दूरदर्शिपणा

लेखक
पं० श्रीराम शर्मा आचार्य

औदार्य आणि दूरदर्शीपणा

गायत्री मंत्राचे एकविसावे 'प्र' हे अक्षर मानवाला औदार्य आणि दूरदर्शीपणा हे सद्गुण प्राप्त करून घेण्याची शिकवण देते.

बुद्धीची देवता गायत्रीत्वा प्रत्येक उपासकासाठी स्वाध्याय हे तेवढेच आवश्यक धर्मकृत्य आहे की जेवढे जप, ध्यान, पाठ इत्यादी आवश्यक आहेत. स्वाध्यायाविना, ज्ञानाविना केलेली उपासना ही बुद्धीला पवित्र बनवू शकत नाही. मनाचा मळ यामुळे साफ होणार नाही आणि या सफाईविना गायत्री मातेचा खरा प्रकाश 'कोणीही उपासक आपल्या अंतःकरणात अनुभवू शकणार नाही. ज्याला स्वाध्यायाबद्दल प्रेम नाही त्याला गायत्री उपासनेविषयी प्रेम आहे हे मान्य केले जाऊ शकत नाही. बुद्धीची देवता गायत्री हिचे खरे भोजन म्हणजे स्वाध्याय ! ज्ञानाविना मुक्ती शक्य नाही. म्हणूनच गायत्री उपासनेबरोबरच ज्ञानाची उपासना ही देखील अविभक्त स्वरूपात जोडलेली आहे.

- पं. श्रीराम शर्मा आचार्य

औदार्य आणि दूरदर्शीपणा

गायत्री मंत्राचे एकविसावे 'प्र' हे अक्षर मानवाला औदार्य आणि दूरदर्शीपणा हे सद्गुण प्राप्त करून घेण्याची शिकवण देते.

प्रकृतेस्तु भवोदारो नानुदारः कदाचन ।

चिन्तयोदारदृष्ट्यैव तेन चित्तं विशुद्ध्यति ॥

म्हणजेच आपला स्वभाव उदार ठेवा. अनुदार किंवा कृपण बनू नका. दूरदृष्टी ठेवा. दूरदर्शीपणे विचार करा. असे केल्याने आपले चित्त, अंतर्मन हे पवित्र व विशुद्ध होते.

आपली आवड, इच्छा, मान्यता इतरांवर लादणे आपल्या मोजमापाने इतरांची किंमत करणे आपलेच घोडे सदैव पुढे दामटणे, सदैव आपलाच स्वार्थ जपणे ही सर्व अनुदारपणाची लक्षणे आहेत. अनुदाराता ही पाशवी म्हणजे पशुतेचे प्रतीक आहे. दुसऱ्यांचे विचार, तर्क, स्वार्थ आणि त्यांची परिस्थिती यांना समजून घेण्याचा उदारतापूर्वक विचार केला तर अनेक भांडणाचे मूळच नष्ट होऊ शकते. उदारता म्हणजे इतरांना आपलेसे करून घेण्याचा अद्भुत सद्गुण आहे.

दुसऱ्याशी जेवढे जास्तीत जास्त ऐक्य साधता येईल, तेवढ्याच मर्यादित ऐक्याचा प्रेम आणि सहकार्याचा सेतू, माध्यम बनवायला शिका. ज्या प्रश्नांवर, बाबींवर मतभेद आहेत ते तूर्त बाजूला ठेवा. तुम्ही आणि दुसरी व्यक्ती यांच्या मनाच्या सुसंवादी अवस्थेमध्ये असे मतभेदांचे विषय सावकाश हुल्वारपणे सोडविता येतील. सामाजिकता किंवा आपसातील संबंध सुरक्षित ठेवण्याचे हेच नियम आहेत.

आजकाल तात्पुरत्या, झटपट लाभाच्या अपेक्षेने आणि भविष्यातील दूरगामी परिणामांचा विचारही न करणे हे अदूरदर्शीपणाचे लक्षण आहे. तात्पुरत्या स्वार्थाच्या ह्या जाळ्यात फसूनच मनुष्य आपले स्वास्थ्य, यश, सारासार विवेक

तसेच विरस्थायी लाभ हरवून बसतो. आजच्या तात्पुरत्या फायद्यासाठी भविष्यकाळातील टिकाऊ आणि विरस्थायी लाभांना कायमचा मुकतो. असा मनुष्यच आजार, अकाली मृत्यू, गरिबी, बदनामी, घृणा आणि अधोगती यांचा धनी होतो. शेतकरी, विद्यार्थी, ब्रह्मचारी, व्यापारी, डॉक्टर, राजकारणी नेते, तपस्वी ही सगळी बुद्धिमान माणसे आज सोसाब्या लागणाऱ्या थोड्याशा असुविधा, कण यांचा विचार न करता भविष्यातील उज्ज्वल लाभांकडे नजर ठेवतात आणि थोडासा त्याग करून मोठा लाभ प्राप्त करून घेण्याची नीती ठेवतात. भविष्याचा विचार करणारा मनुष्यच वर्तमानकाळ आणि हाती असलेल्या साधनसामग्रीचा पुरेपूर उपयोग करून घेऊ शकतो. सुयोग्य ध्येय निश्चित करून त्याकडे सतत वाटचाल करणे हाच ‘यशस्वी’ बनण्याचा मार्ग आहे.

‘उदारता’ – एक महान सद्गुण :

मानवी जीवन सफल आणि प्रगत, उच्च बनविणारे अनेक गुण असतात. उदाहरणार्थ खरेपणा, धैर्य, दृढपणा, साहस, दया, क्षमा, परोपकार इत्यादी. यामध्ये काही गुण असे असतात की ते गुण अंगी धारण करणारी व्यक्ती इतरांवर उपकारही करू शकते. दुसऱ्यांच्या उपयोगी पद्धनही त्यातून स्वतःची प्रगती साधता येते. उदारता हा एक असाच सद्गुण आहे.

मनुष्याच्या व्यक्तिमत्त्वाला आकर्षक आणि दुसऱ्याला मोहून घेणारा कोणता गुण स्वभावगुण असेल तर तो म्हणजे उदारता !” ‘उदारता’ हे प्रेमाचे उन्नत प्रतिबिंब आहे. प्रेमामध्ये कधीकधी स्वार्थ लपलेला असतो. कामातुर मनुष्य आपल्या प्रेयसीवर प्रेम करतो परंतु त्याच्या प्रेमभावनेची तृप्ती झाली की तिला विसरून जातो. ज्या स्त्रीला कामी पुरुष तिच्या तारुण्यावस्थेमध्ये आणि धडधाकट असतांना जपत असतो, प्रेम करत असतो परंतु तिच्या म्हातारपणामध्ये किंवा अंथरूणाला खिळून असप्याच्या अवस्थेमध्ये मात्र तिरस्काराने बघत असतो. पित्याचे पुत्राबद्दलचे प्रेम, मित्राचे मित्रावरील प्रेम, तसेच देशभक्ताचे आपल्या देशवासीयांप्रती असलेल्या प्रेमामध्येही स्वार्थ असतो. जेव्हा पित्याचा

पुत्रापासून, मित्राचा मित्रापासून, देशभक्ताचा देशवासीयांपासून कोणताही स्वार्थ नसतो तेव्हा ते आपल्या प्रियजनांपासून उदासीन बनतात. परंतु ज्या प्रेमाचा आधार उदारता आहे, ते प्रेम कंधीही अशा प्रकारे नाश पावत नाही. उदार मनुष्य दुसऱ्याचे कल्याण करण्याकरिता आपल्या सहजस्वभावानुसार वर्तन करतो. असे हे उदारतेनु जन्मलेले प्रेम सेवेचे रूप धारण करते. अशा प्रकारचे प्रेम हे ‘दैवी’ रूपामध्ये प्रकाशमान होते.

उदार मनुष्य दुसऱ्याच्या दुःखाने स्वतः दुःखी होतो. त्याला स्वतःच्या सुख दुःखाची तेवढी पर्वा नसते जेवढी इतरांच्या सुखदुःखाची पर्वा असते. भगवान बुद्ध हे स्वतःचे दुःख दूर व्हावे म्हणून काही वनामध्ये गेले नव्हते तर विश्वातील सर्व प्राणिमात्रांना दुःखापासून मुक्त करण्यासाठी राजप्रासादाचा त्याग करून वनवासी झाले होते अशी माणसेचे ‘नरश्रेष्ठ’ म्हणविली जातात.

उदारतेमुळे मनुष्याच्या मानसिक शक्तीचा अद्भुत विकास होतो. जी व्यक्ती आपण कमावलेल्या धनाचे जितके अधिक दान करते तितके अधिक ती व्यक्ती आपल्या मनामध्ये जादा धन निर्माण करण्याची शक्ती व आत्मविश्वास प्राप्त करते. खऱ्या उदार व्यक्तीला आपल्या औदार्याबद्दल कंधीही पश्चात्ताप करावा लागत नाही. उदार व्यक्ती कंधीही स्वतःला दोषी मानत नाही. सेवाभावाने केलेले कोणतेही कार्य हे आपल्यासाठी मानसिक दृढता घेऊन येते. अशा मानसिक दृढतेमुळेच कोणत्याही प्रकारचे तर्कवितर्क मनामध्ये न करता ते शांत होतात. अनुदार व्यक्ती मात्र अनेक प्रकारे मागचा पुढचा विचार करीत बसतो. परंतु उदार व्यक्ती मात्र अनेक अशा प्रकारची कोणतीही बाब विचारात घेत नाही. भलाईचा परिणाम भलाई होतो मग ती भलाई कोणत्याही व्यक्तीसाठी केलेली असो. यामध्ये एका बाजूने ज्याला औदार्य दाखविले जाते. त्याच्या मनालाही भले विचार स्पर्श करतात व दुसऱ्या बाजूने आपले विचारही भलेच बनतात.

निसर्गाचा हा असा नियम आहे की कोणताही त्याग व्यर्थ जात नाही. विचारपूर्वक केला जाणारा त्याग एका सूक्ष्म आध्यात्मिक शक्तीच्या रूपात आपल्या मनामध्ये साठविला जातो. ती शक्ती एखाद्या प्रॉमिसरी नोट सारखी आहे. जी केव्हाही वटविली जाऊ शकते. सर्वांनांच भविष्याची सतत काळजी वाटत असते. ते या चिंतेमध्ये सतत बुद्धन गेलेले असतात की जेव्हा आपण काही कामधाम करण्यात असमर्थ होऊ तेव्हा आपल्या मुलाबालांना कोण खाऊ घालील ? ती कशी जगतील ? कितीतरी लोकांना आपली इश्व्रत कायम राखण्याची चिंता सतावित असते. उदार व्यक्तीला मात्र अशा कोणत्याही प्रकारची चिंता सतावीत नाही, मग तो गरीब का असेना, पण त्या गरिबीतही तो सुखी असतो. त्याला भावी कष्टांचे भय कधीच वाटत नाही. जगामधील अनुदार व्यक्ती जेवढ्या काल्पनिक दुःखांनी दुःखी बनत असतात त्यापेक्षा प्रत्यक्ष आयुष्यातील दुःखांनी कमी दुःखी असतात. उदार मनुष्याच्या मनात व सामान्य माणसांना भेडसावणारे अशुभ विचार कधीच येत नाहीत.

जर कोणी मनुष्य स्वतः गरिबीच्या परिस्थितीतून जाते तेव्हा त्याला पैसा साठविणे हेच गरिबी या समस्येचे निराकरण करण्याचा मार्ग आहे असे वाटू लागते. पैसा गोळा करण्याच्या प्रयत्नातून तो मनुष्य धनाच्या चिंतेमधून मुक्त काही होत नाही. जणू तो धनवान होऊनही एक प्रकारचा निर्धनच रहातो. जेव्हा असा धनसंचय होतो तेव्हा त्याच्या मनात उदारता आणि दूरदर्शीपणा या विषयी अनेक प्रकारचे भय अकारणच निर्माण होते.

त्याला भय वाटू लागते की त्याचा नातलग व मित्र, शेजारी त्याचे धन पळविणार तर नाहीत ना, कारण मग त्यामुळे त्याची मुलेबाळे त्याच्या मृत्युनंतर उपाशी रहातील. तो स्वतःसाठी अनेक काल्पनिक शत्रू उत्पन्न करतो मग त्या काल्पनिक शत्रूंपासून रक्षणासाठी त्याची धनसंचयाची हाव वाढू लागते व तो आपले स्वास्थ्य हरवून बसतो. त्याच्या मुलाबालांचे शिक्षण योग्य प्रकारे होत नाही व ती मुलेबाळे कर्तृत्वहीन व चारित्रहीन बनतात. त्याची धनसंचयाची हाव

त्याला एका बाजूने मृत्युकडे जवळ नेऊ लागते तर दुसरीकडे संपत्तीच्या न्हासांची कासणे आ वासून पुढे उभी रहातात. अशा तन्हेने धनसंचयाचा त्याला हा प्रयत्न शेवटी सफल न होता निष्फलच ठरतो.

गरीब व्यक्तीसुद्धा उदार असू शकतात :

ज्या व्यक्ती गरिबीचा अनुभव घेतात त्यांच्यासाठी आपल्याहून अधिक गरीब लोकांच्या परिस्थितीवर विचार करणे व त्यांच्या विषयी करुणेची भावना बाळगणे हाच त्याची स्वतःच्या गरीब मानसिक स्थितीवर विजय मिळविण्याचा, ती गरीब मानसिक स्थिती नष्ट करण्याचा उपाय आहे. आपल्यापेक्षा अधिक गरीब लोकांची आपल्या पैशातून सेवा करण्यामुळे आपली गरिबीची भावना नष्ट होते. यामुळे मनुष्य आपल्या दुदैवाला दोष न देता स्वतःला भाग्यवान मानू लागतो. त्याची भविष्याची खोटी चिंता नष्ट होते. त्याचा आत्मविश्वास वाढू लागतो. या आत्मविश्वासामुळे त्याची मनःशक्ती वाढते. मनुष्याच्या संकल्पाची सफलता ही त्याच्या मनाच्या शक्तीवर अवलंबून असते. म्हणून तर जी व्यक्ती उदार विचार ठेवते तिचे संकल्प सफल ठरतात. मन प्रसन्न रहाते. तो सर्व प्रकारच्या परिस्थितींमध्ये शांत राहू शकतो. त्याचे स्वास्थ्यही उत्तम रहाते आणि जे काम तो हाती घेईल ते तडीस जाते. त्याला अकाली मरणही येत नाही. तो दीर्घायुषी असल्यामुळे त्याची मुलेबाळे दुसऱ्यांची आश्रित होत नाहीत.

ज्या व्यक्तीचे विचार उदार असतात आणि ज्याने स्वतःला दुसऱ्यांच्या सेवेमध्ये वाहून घेतले आहे त्याच्या आसपासच्या लोकांमध्येही उदार विचारांचा स्पर्श प्रवेश करतो. स्वार्थी मनुष्याची मुलेबाळे नुसती निकामी नाही तर क्रूरही असतात. अशी मुले मातापित्यांना कष्ट देतात. याउलट उदार मनुष्याची मुलेबाळे सदैव मांतापित्यांना संतुष्ट ठेवण्यासाठी तत्पर असतात. जेव्हा उदारतेचे विचार मनुष्याच्या स्वभावाचा ताबा घेतात तेव्हा ते विचार त्याच्या चेतन मनालाच नाही तर त्याच्या अचेतन मनालाही प्रभावित करतात आणि मग अशी माणसे आपला प्रभाव, आपली मुले व इतर नातलगांवरही टाकू शकतात, आणि

त्यातून आपल्या मनामध्ये अद्भुत अशा मनःशक्तीचा विकास होऊ लागतो.

विद्या किंवा ज्ञान याविषयी असे म्हटले जाते की ते जेवढे दुसऱ्यांना द्याल तेवढे ते अधिकच वृद्धिगत होते. दिल्यामुळे खाद्या गोष्टीमध्ये वाढ होते हे विद्येच्या बाबतीत अगदी खरे आहे. युधिष्ठिर महाराजांनी राजसूय यज्ञामध्ये निरोप देण्याची आणि दानधर्म करण्याची जबाबदारी दुर्योधनावर सोपविली होती. असे म्हटले जाते की दुर्योधनाला हे काम अशासाठी सोपविले होते की तो मनमुराद धन इतरांना देईल. निरोपादाखल तो जेवढे धन दुसऱ्यांना वाटत होता त्याच्या चौपट धन युधिष्ठिरांच्या खजिन्यात येऊन पडू लागले. श्रीकृष्ण स्वतः सर्व पाहुण्यांचे स्वागत करताना त्यांचे पाय धूत होते. याचा परिणाम म्हणजे यात श्रीकृष्णाची कीर्ती कमी न होता उलट अधिकच वाढली. जेव्हा राजसभा भरली तेव्हा एक शिशुपाल वगळता सर्व राजांनी श्रीकृष्णालाच सर्वोच्च स्थान देऊ केले. जो कोणी आपले मन इतरांच्या हितासाठी जेवढे गुंतवील तेवढा अधिक लाभ त्याला मिळेल. तसेच जो आपल्या मान अपमानाची पर्वा करत नाही त्यालाच जगामध्ये अधिक सन्मान दिला जातो.

स्वार्थभावना मनामध्ये क्षोभ उत्पन्न करते तर उदारतेची भावना शील निर्माण करते. जर अंतरातील मानसिक अनुभूतीच्या माध्यमातून आपण आपल्या आयुष्यातील यशाचे मोजपाप केले तर उदार व्यक्तींचे जीवनच अधिक सफल ठरते. मनुष्याची पैसा, रूप किंवा यश ही चिरस्थायी संपत्ती नाही, ही सर्व तर नश्वर आहेत. त्याची खरी चिरस्थायी संपत्ती म्हणजे त्याचे विचार. ज्या व्यक्तीच्या मनामध्ये जेवढे अधिक शांती, संतोष आणि समता आणणारे विचार येतात तोच अधिक धनवान आहे. उदार विचार हे मनुष्याला त्याच्या संकटकाळी उपयोगी पडणारी खरी संपत्ती आहे. त्याच्या उदार विचारसरणीमुळे त्याच्यासाठी येणारा संकटकाळ हा संकटांच्या रूपात भासमान होतच नाही उलट तो सर्व परिस्थितीरूपांना आपल्या अनुकूल अशा रूपांमध्ये पाहू लागतो.

उदार मनुष्याच्या मनामध्ये चांगले विचार आपोआप निर्माण होतात. या

चांगल्या विचारांच्या प्रभावाने सर्व प्रकारच्या निराशा दूर पवून जाताते. त्यामुळे उदार मनुष्य हा सतत उत्साही रहातो. उदार मनुष्य आशावादी असतो. निराशावाद आणि अनुदारतेचा ज्या प्रकारे अतूट संबंध आहे, तसाच उदारतेचाही उत्साहाशी अतूट संबंध आहे. जेव्हा आपल्यामध्ये कोणत्याही प्रकारच्या निराशेमध्ये वाढ होत आहे असे निर्दर्शनाला आले तर त्या मनुष्याने खुशाल समजावे की त्याच्या विचारातील ौदार्याचे प्रमाण कमी कमी होत चालले आहे आणि यावर उपाय म्हणून त्याला उदार विचारांचा अभ्यास व अवलंब केला पाहिजे. असे समजून जर त्याने आपल्या सभोवतालच्या व्यक्तींपासूनच सुरुचात केली तर त्याला असे आढळून येईल की त्याच्या आसपास काही वेगळेच वातावरण तयार झालेले आहे. त्याच्या मनात आता पुन्हा आशादायी विचार संचार करू लागतात. जसजसा त्याच्या उदारतेचा अभ्यास वाढेल तसेतसा त्याचा उत्साही वाढू लागेल. मनुष्य उदारतेमुळे, ौदार्यामुळे काही गमावत तर नाही उलट यामुळे काही ना काही तरी लाभच त्याच्या पदरी पडतो हीच गोष्ट यामधून ठळकपणे सिद्ध होते.

कितीतरी लोक असे म्हणतात की बघा आमच्या उदारपणाचा फायदा दुसरे लोक उचलता आहेत. खरे तर अशी उदारता ही उदारता होऊच शकत नाही की ज्यामुळे अशी चुटपुट लागेल किंवा पश्चात्ताप करावा लागेल. स्वार्थने प्रेरित उदारता केव्हाही अशा पश्चात्तापाच्या भावनेने भरून गेलेली असते. सच्च्या हृदयापासून दाखविलेली उदारता कधीही पश्चात्ताप पावत नाही आणि अशम उदारतेचा परिणाम नेहमी चांगलाच होतो. जर कोणी व्यक्ती आपल्या उदार स्वभावाचा फायदा घेऊन फसविण्याचा प्रयत्न करत असेल तर यात आपली नाही तर त्या फसवणूक करणाऱ्याचीच हानी आहे.

दुसऱ्यांचे दोष शोधू नका :

केवळ रूपये पैसे देऊन दुसऱ्याची मदत करणे एवढेच उदारतेचे मर्यादित रूप म्हणत नाही तर दुसऱ्याबरोबर असा सदव्यवहार केला जातो की ज्याद्वारे

त्याचे अंतर्मन सुद्धा संतुष्ट आणि सुखी होईल. ही एक प्रशंसनीय प्रवृत्ती आहे. जगामध्ये दोषाची कमतरता नाही व बहुतांश लोकांमध्येही गुणांपेक्षा दोषच जास्त आहेत. मात्र जर आपण उदार प्रकृतीचे असू तर अशा लोकांमधील दोषांवर पडदा टाकून त्यांच्यातील गुणांना प्रोत्साहन दिले पाहिजे. यातून त्यांच्यामध्ये मानसिक सुधारणा होणे हे मोठ्या प्रमाणात संभवनीय आहे आणि ते याबद्दल सदैव कृतज्ञ रहातील.

दुसऱ्याचे दोष पहाण्याची सवय वाईट आहे. दोष पहाण्याची सवय लागल्याने समोर येणाऱ्या व्यक्तीमध्ये दोषच दोष दिसू लागतात. जरी त्यांच्यात गुण असले तरी मग राईचा पर्वत बनविण्याच्या या वाईट सवयीमुळे खाद्या गवताच्या काढीने डोंगर झाकला जावा तसे ते गुण असूनही दिसत नाहीत. दुसऱ्याचे दोष पहाणे, त्यांच्या त्रुटीना शोधणे हा एक मोठा मानसिक रोग आहे. आपण यातून मुक्त होण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

देवी माता पार्वतीचे दोन पुत्र होते. एकाला सहा तोंडे आणि बारा ढोळे तर एकाला हत्तीप्रमाणे लांब नाक (सोँड) होते. पहिला दुसऱ्याचे नाक हाताने मोजण्याचा तर दुसरा पहिल्याचे डोळे मोजण्याचा प्रयत्न करीत. एक दोन तीन चार, नऊ, दहा, अकरा बारा. झाले, मग यातून मोठी लढाई सुरु होई व ते आपसात भांडाभांडी सुरु करत. माता पार्वती तर यांच्या लढाईने वैतागून गेली. त्यांना पकडून ती भगवान शंकरांकडे घेऊन गेली आणि म्हणाली, महाराज, हे आपले पुत्र दिवसभर नुसते भांडत असतात. तुम्ही तरी यांना काहीतरी समजावून सांगा ना. ज्ञान-निधान शिवशंकरांनी त्यांच्या लढाईचे कारण ओळखले व त्यांनी मग मोठ्या प्रेमाने त्यांना आपल्याजवळ बसवून घेऊन दुसऱ्यातील दोष बघण्यामागील वाईटपणा समजावून सोंगितला आणि मग त्या मुलांनी लढाई झागडा बंद केला. यामुळे एकजण सांगत आहे -

.... अगर है मन्जुर तुझको बेहतरी
न देख ऐब दुसरों का तू कभी

कि बद (दोष) बीनी आदत है शैतानकी
इसीमें बुराई की जड है छिपी ॥
(जर आवडत असेल तुला चांगुलपणा
पाहू नको तर दोष दुसन्यांचे कधी)
दोष घुंडणे, शोधणे हे तर लक्षण राक्षस
वाईटपणाचे जणू मुळच दडलेय त्याच्या अंगी)

महात्मा सूरदासांचे अत्यंत सुंदर भजन आहे. माझे अवगुण चित्ती न धरी इत्यादी. देवाला केलेली ही प्रार्थना हृदयाला एखाद्या चुंबकाप्रमाणे आकर्षित करून घेते. देवाने आपल्या अपराधांची क्षमा करावी आपल्या दोषांकडे लक्ष देऊ नये हा भाव मनी येताच आपल्याला जर आपल्या दोषांकडे दुसन्याने दुर्लक्ष करावे असे वाटत असेल तर आपणही दुसन्यांच्या दोषांकडे क्षमापूर्ण दृष्टीने नको का पहायला, असे वाटायला लागते. आपण स्वतः जर क्षमाशील असू तरच आपल्या अपराधांबद्दल आपल्याला देव क्षमा करेल. दुसन्यांचे दोष पहाणे हे देवाबद्दल कृतघ्नता दाखविणे होय. आमचा अमुक नातलग हा असा आहे, तसा आहे म्हणून आपली तक्रार असते. आपण त्या नातलगाच्या अंगी असणाऱ्या काही विशेष गुणांचा कधी विचारही करत नाही की जे विशेष गुण बाकीच्यात नसतात. अनेकदा आपण हेही विसरून जातो की आपणाला हा जो नातेवाईक मिळाला आहे तो इतर नातलगांपेक्षा कितीतरी गोर्टीमध्ये फार चांगला आहे. आपण उगाचच त्या नातलगासंबंधी नशीबाला दोष देत असतो. या व्यतिरिक्त आपण यासाठीही कृतघ्न ठरतो की त्या नातलगाने केलेल्या आपल्या सेवेची आपण कधी प्रशंसाही करत नाही. भगवान् श्रीरामापासून आपण कृतज्ञतेचा घडा शिकावयास हवा. महर्षी वाल्मिकी रामाबद्दल म्हणतात-

न स्मरत्युपकाराणां शतमप्यात्मना कृतं ।

कथचिदुपकारणकृतेनैकेन तुष्यति ॥

ते कौसल्यानंदन राम असे आहेत की एखाद्याने त्यांचेप्रती शेकडो अपराध

केले असले तरी त्याच्या त्या अपराधांची आठवण न ठेवता कोणीही त्यांच्याप्रती कसलाही उपकार केला असला तर त्याने मात्र ते संतुष्ट होतात. महाकवी रामाच्या या गुणांमुळे तर त्यांना पुनः पुनः ‘अनसूय’ या नावाने संबोधून स्मरण करतात. अनसूय म्हणजे असूयेचा दोष ज्याच्या अंगी नाही असा ! एखाद्याच्या अंगी असलेल्या गुणांमध्ये दोष शोधणे किंवा एखाद्याच्या गुणांमुळे त्याच्यावर जळणे म्हणजेच असूया होय. भगवान राम तर ना कुणांमध्ये दोष पहात होते ना कुणावर त्याच्या गुणांमुळे जळत होते. रामभक्तालासुद्धा असेच असले पाहिजे. दुसऱ्याच्या दोष दर्शनाच्या दोषातून मुक्त होण्यासाठी आपल्याला दुसऱ्यांच्या गुणांच्या चिंतनाची, त्यांचे मनन करण्याची सवय लावून घेतली पाहिजे आणि प्रतिस्पर्धाच्या गुणांचा विचार केला पाहिजे.

संकुचित मनोवृत्ती म्हणजेच अशुद्ध मनाची जन्मदात्री !

संकुचितपणा मनुष्य स्वभावाचा मोठाच दोष आहे. मनुष्य एक सामाजिक म्हणजे समाजात राहणारा प्राणी आहे आणि त्याचे जीवन तेव्हाच सफल होईल, जेव्हा तो दुसऱ्या लोकांना आपले सहकार्य आणि मदत देईल. जे लोक संकुचित मनोवृत्तीमुळे असा विचार करतात की ज्यांच्याकडून आपल्याला मदत झाली आहे, त्यांच्याच फक्त उपयोगी पडावे फार तर ज्यांच्याकडून भविष्यात मदत होऊ शकेल, त्यांच्यासुद्धा उपयोगी पडावे, अशा प्रकारच्या लोकांकडून भलेपणाची फारच थोडी आशा करावी. अशी व्यापारी मनोवृत्ती कधीही प्रशंसनीय म्हणता येणार नाही. तिचा कोणाला काही विशेष लाभही होणार नाही.

संकुचित स्वभावाची माणसे ही खास करून कुणाचीही प्रशंसा केली जाणे सहन करत नाहीत. त्यांची दृष्टी ही त्यांच्या स्वतःच्या लाभाकडेच लागलेली असते. होता होईल तो दुसऱ्यांना मदत न करण्याकडेच त्याचा कल असतो. एवढेच नव्हे ते पहावे तेंव्हा दुसऱ्यांचे दोष काढत बसतात आणि त्यावर दुसऱ्याला जरूरीपेक्षा जास्त कडवट टीका करून इतरांच्या नजरेतून ते कसे खाली उतरतील याचा प्रयत्न करतात.

दुसऱ्यांचे दोष पहाणे ही काही कठीण बाब नाही. अगदी सहजगत्या छोट्यामोठ्या घडलेल्या चुकांचा आधार घेऊन कोणावरही टीकेचा भडिमार करता येतो. राईचा पर्वत करता येतो. यासाठी शब्दांचीही गरज पडत नाही. केवळ तोंड वाकडे करून नाक मुरडले की झाले. यातून सुद्धा तुम्ही कोणावरही टीका करू शकता. त्यांच्या चुका उजेढात आणू शकता. परंतु या टीका करणे किंवा चुका उघडकीस आणणे यातून ती व्यक्ती तुमच्याशी सहमत किंवा तुमच्या जवळची कशी काय होऊ शकेल? “तू फार नालग्यक आहेस, हे कपाट किती घाणेडे झाले आहे, हा फायर्लीचा काय अस्ताव्यस्त पसारा करून ठेवला आहे, खरे तर तुझी क्लार्क होप्याची पात्रताच नाही आहे.” हे आहेत काही मोजके शेलके शब्द. एक अधिकारी आपल्या क्लार्कला किंवा सेक्रेटरीला ऐकवत असतो. अशी वाक्ये एखाद्या सुरीपेक्षा कमी घारदार नाहीत. एखाद्या साध्याभोळ्या श्रोत्याच्या आत्मसन्मानावर असे शब्द कठोर प्रहार करतात. त्याला जणू घायाळ करतात. अशामुळे त्याच्यात कधी सुधार होईल का? त्याचा स्वाभिमान, निर्णयक्षमता, चातुर्य यावर प्रहार करतील असे शब्द वापरल्याने त्याच्यात कोणतीही सुधारणा होणे कदापी शक्य नाही. अगदी याबाबत प्लेटो आणि कांट यांच्या महान तर्कशास्त्राचा आधार घेऊन त्याच्याशी भले आपण चर्चा केली तरी ती व्यर्थच आहे कारण टीकेच्या ह्या शब्दांनी त्याच्या भावनांना ठेच पोचली आहे.

दुसऱ्यांचे दोष पहाणे आणि टीका करणे हे एखाद्या दुधारी तलवारीसारखे आहे, ही तलवार टीका करणारा आणि ज्याच्यावर टीका केली जाते ती व्यक्ती या दोघांनाही जखमी करते. शत्रुंच्या संख्येत भर टाकण्याचा यापेक्षा सोपा मार्ग दुसरा कोणता असू शकतो? एका विद्वानाचा अनुभव ऐका “मी जोपर्यंत माझ्या पत्नीचे दोषच बघत होतो तोपर्यंत माझे संसारी जीवन हे अशांतच बनले होते.” या विद्वान गृहस्थाच्या सारखी प्रवृत्ती उत्पन्न झाल्यामुळे समोरच्या व्यक्तीचे दोषच दोष दिसतात गुण नाही. गुण असूनही ते अशा रीतीने झाकले जातात की

जसा गवताच्या एखाद्या काढीच्या आड एखादा डोंगर झाकला जावा. सुप्रसिद्ध पाश्चात्य विचारवंत बेकनच्या मते नुसते दोष शोधणे हा एक प्रकारचा महारोगच आहे. यातून मुक्तता मिळविली पाहिजे. मँथू अर्नोल्ड यांनी असे म्हटले आहे की दुसऱ्यांचे दोष काढणे म्हणजे साक्षात परमेश्वराबरोबर कृतघ्नता आहे.

सर्व गुणांनी संपन्न व दोषराहित अशी व्यक्ती दिवा घेऊन सर्वत्र शोधले तरी सापडणे अशक्यच आहे. ना आजवर अशी व्यक्ती उत्पन्न झाली ना भविष्यात उत्पन्न होणार आहे. असे असताना आपण एखाद्याला चूक म्हणणे, त्यांच्यावर उणे दुणे शब्द वापरून हळ्ळा करणे कितपत योग्य आहे ? डॉक्टर जॉन्सन म्हणत असत, ‘स्वयं परमेश्वर सुद्धा मनुष्याच्या शेवटच्या दिवसापर्यंत त्या माणसासंबंधी कोणताही निर्णय घेत नाही! मग तुम्ही आम्ही दुसऱ्याला दोषी ठरविणारे कोण लागून गेले आहोत?’ आपल्या हृदयातही तसेच भाव उत्पन्न झाले पाहिजेत, आपले परिचित प्रियजन, मित्र आणि इतर लोक यांच्या चुकांचे वस्त्रहरण न करता त्यांच्यातील दोष, वाईटपणा यांना पहाण्यात आपला वेळ व्यर्थ दवडू नये. गोस्वामी तुलसीदास यांच्या शब्दात - ‘आपला स्वभाव कापसाप्रमाणे निर्मळ व्हावयास पाहिजे.’

साधूचे चारित्र्य म्हणजे शुभ सरस कापुस जसे.

सरस असे गुणमय लपले कसे ?

दुःख सोशी परंतु काश्या सरकीला लपवून जसे.

हेच जगी वंदनीय ठरले यात नवल कसे.

स्वतः कष सहन करून दुसऱ्यांचे दोष लपविणे हा सज्जनतेचा गुणधर्म मानला गेला आहे. मुस्लिम धर्मग्रंथामध्ये अशी एक गोष्ट आहे की हजरत नूह हे एक दिवस दारू पिऊन उन्मत झाले. त्यांना कपड्यांचीही शुद्ध उरली नाही व अखेर ते निर्वस्त्र झाले. त्यांचे पुत्र शाम आणि जैपथ त्यांच्याकडे पाठ करून उलट्या पावलांनी त्यांच्यापर्यंत पोचले आणि त्यांनी त्यांना एका कापडाने झाकले. त्यांनी आपल्या प्रिय पित्याची नग्रता पाहिली नाही. आपल्या हृदयात

पण असाच भाव असला पाहिजे की आपल्या प्रियजनांची नगता न बघता त्यांचे दोष काढून त्यांना उघडे करणे टाळून आपण व्यर्थ इकडे तिकडे फिरण्याचे थांबवूया, आपल्याला कष्ट पडले तरी चालतील पण आपण दुसऱ्यांचे दोष उघडे न करण्याचे, त्यांच्यावर टीका न करण्याचे महत्त्व फार पूर्वीपासूनच ओळखले गेलेले आहे. २२०० वर्षांपूर्वी पूर्व इंजिप्टचा प्राचीन राजा अखर्ड याने येशू ख्रिस्त यांना असा सळ्हा दिला होता की दुसऱ्याची चूक कधी मुळात बघूच नको आणि चुकून दिसली तरी ती कोणाला सांगू नको. ख्रिस्ताने सुद्धा असे म्हटले होते की, जर तुला असे वाटत असेल की, तुझे दोष कोणीही विचारात घेऊ नयेत तर तूही दुसऱ्यांचे दोष विचारात घेणे सोडून दे.

बहुतेक व्यक्ती अशी तक्रार करतात की अमुक मित्र असा आहे, अमुक नातलग तसा आहे, त्याच्यामध्ये या या उणीवा आहेत इत्यादी इत्यादी. परंतु ते त्या व्यक्तीमधील अशा गुणांचा विचारही करीत नाहीत की जे इतरांच्या ठायी नाहीत, तसेच त्या व्यक्ती त्या गुणांच्या आधारेच आतापर्यंत अनेक प्रसंगातून निभावून गेले आहेत व त्या गुणांच्या अभावी इतर व्यक्ती संकटात पडल्या आहेत.

परंतु दोष-दर्शनाच्या या पापातून मुक्त होण्यासाठी गुण-चिंतनाचा ध्यास व अभ्यास यांची संगत धरली पाहिजे. प्रतिस्पर्धाच्या गुणांनाही विचारात घेतले पाहिजे. चिनी कवी यू-उन-चान च्या कवितेच्या काही ओळीच्या अनुवाद याच विचारसरणीना पाठिंबा देत आहे.

हे परमेश्वरा ! मला शत्रू नाही मित्र पाहिजेत

त्यासाठी मला अशी एक शक्ती दे.

की त्यामुळे नाही करणार मी कुणाची निंदा

पण गुणगान मात्र गाईन !

बॅंजामिन फ्रॅकलीन आपल्या तरुण वयात फारच खट्ट्याळ होते. दुसऱ्यांची टिंगल टवाळी करणे, टीका करणे यांची त्यांना सवयच जडली होती. पांढी

काय आणि राजकारणी तज्ज काय, सारे त्यांचे कटूर शत्रू बनले होते. नंतर याच बेंजामिन महाशयांनी आपली ही चूक सुधारली आणि अखेर जेव्हा ते बढती मिळवत मिळवत अमेरिकन राजदूत होऊन फ्रान्समध्ये दाखल झाले, तेव्हा त्यांना असे विचारण्यात आले की आपण आपल्या शत्रूंची संख्या घटवून एवढे सारे मित्र आणले तरी कोटून ? यावर बेंजामिन यांनी उत्तर दिले, ‘आता ना कुणाची मी निंदानालस्ती करतो, ना कुणाचे दोष मोठे करून दाखवितो. हो एक मात्र आवर्जून करतो, ते म्हणजे कोणाचेही गुण माझ्या नजरेस पडले तर त्यांचे गुणगान मात्र अवश्य करतो. माझ्या यशस्वितेचे हेच तर रहस्य आहे !’

विचारांमध्ये पण औदार्य येऊ द्यात ! : उदारतेचा संबंध केवळ निर्जीव वस्तूपुरताच मर्यादित नाही, परंतु विचारांची उदारता त्याहून कितीतरी अधिक आहे. संकुचित विचारांचा मनुष्य जरी औदार्यपूर्ण व्यवहारांचा अवलंब करू लागला तरी त्याच्या औदार्याचा फारच थोडी माणसे लाभ उठवू शकतात. अशी व्यक्ती कुटुंब, जात, धर्म, देश इ. अनेक बंधनात गुरफटून जाते. यामुळे त्याच्या औदार्याचा प्रवाह थोडासा दूरवर गेला न गेला तोच आटूनही जातो.

अनेक व्यक्तींचे औदार्य तर आपल्या कुटुंबातील लोक किंवा आप्त इष्ट यांच्यापुरतेच मर्यादित रहाते. ते आपले जवळचे आणि लांबचे गरजू नातलग आणि त्यांच्या मुलाबाळांना मदत करणे त्यांच्यासाठी आवश्यक समजतात. यामागाचे एक कारण हे सुद्धा असते की जर त्यांना स्वतः सामर्थ्यवान असूनही आपले नातलग मात्र वाईट अवस्थेत भटकताना दिसत आहेत, जागोजागी हात पसरत आहेत किंवा कोणत्या तरी प्रकारे उलटेसुलटे खोटेनाटे उद्योग करून गुजरण करत आहेत, तर यात त्यांना स्वतःची पण नाचककी झाल्यासारखी वाटते. मग इतर लोक वाटेल तेव्हा अशी दूषणे देऊ लागतात की तुम्ही इथे एवढी जहागिरदारी दाखवत आहात पण तुमचे नातलग तर गळीबोळातून भुकेकंगालासारखे फिरत असतात. हे कसे काय बुवा ? अशा व्यक्तिंची पाठ फिरताच नेहमी निंदाच केली जाते. त्यामुळे अशा व्यक्तिंची उदारता त्यांच्या

स्वार्थातूनच बहुशः निर्माण झालेली असते आणि त्याचा समाजावर विशेष काही प्रभाव पढू शकत नाही.

काही लोक आपल्या जातवाल्यांसाठी मदत करणे हेच फार मोठे काम समजतात. काही काळापूर्वी ही मनोवृत्ती मोठ्या प्रमाणात निर्माण झाली होती आणि तिच्या परिणामातून अग्रवाल, खंडेलवाल, बाहरसेनी, कान्यकुब्ज, सरसूपारीण, गोंड, सनाढ्य, खत्री, क्षत्री, राजपूत, कायस्थ, कुरमी, तेली, जायस्वाल, भुजी, वैश्य, कुशवाह, जाट इत्यादी शेकडो जातीच्या द्वारा वेगवेगळ्या शिक्षण संस्था, मंदिरे, वाचनालये, धर्मशाळा इत्यादीची स्थापना करण्यात आलेली आहे. सर्वसामान्य दृष्टीने पाहता ही प्रवृत्ती काही वाईट म्हणता येणार नाही. कारण की अशा एका एका जातीच्या उद्घारातूनच त्याचा परिणाम सर्व समाजावर पडल्याशिवाय राहत नाही. परंतु जे लोक त्यांच्या औदार्याची सीमा आपल्या जातीपुरतीच मर्यादित ठेवतात, त्यांचा दृष्टिकोन हा सदैव संकुचितच रहातो आणि राष्ट्रविकासाच्या कार्यात ते कधी पुरेसा भाग घेऊ शकत नाहीत. अनेक व्यक्ती असे कार्य तर इतर जातीच्या बरोबर आपल्या जातीची चढाओढ म्हणूनच पार पाडतात आणि जेव्हा अशी परिस्थितीच उद्भवत नाही तेव्हा त्यांच्या या उपक्रमशीलतेचा शेवट होतो.

धार्मिक अनुदारतेचे वाईट परिणाम :

जरी धर्माचा प्रमुख गुणधर्म मनुष्यामध्ये औदार्य व परोपकाराची भावना निर्माण हाच मानला गेला असला आणि आपल्या धर्मामध्ये ‘जे आपल्या ठायी तेच सर्व प्राणिमात्रांच्या ठायी’ (आत्मवत सर्व भूतेषु) चा सिद्धांत सर्व शुभ कार्याचा कारणभाव मानला गेला आहे परंतु या जगाची रीत तर बरोबर उलटी असल्याचे दिसून येते. गेल्या हजारो वर्षांच्या इतिहासात जेवढ्या लढाया, झगडे, भांडणे आणि रक्तरंजित युद्धे झाली, कोट्यवधी माणसांवर, अमानुष अत्याचार केले गेले, त्यांच्या नुसत्या कल्पनेनेही हृदयाचा थरकाप होतो. भारतवर्षामध्ये वैदिक आणि बौद्ध धर्माचे अनुयायी, पुराणमतवादाच्या विरोधात

जैन धर्माचे अनुयायी, शैव आणि वैष्णव यांच्यातील हाणामान्या, लढाया शेकडो वर्षांपर्यंत चालू राहिलेल्या आहेत. त्यात लाखो माणसे मारली गेलेली असून त्यापेक्षा कितीतरी पटीने जास्त माणसांचे हाल झालेले आहेत व त्यांना दारोदार फिरावे लागले आहे. आजपासून साठ-सत्तर वर्षांपूर्वी सनातन धर्मी आणि आर्य समाजाचे अनुयायी यांच्यात मोठा कलह व मारामारी यांचे दृश्य बघावयास मिळाले होते. जेव्हा एकाच देशाच्या व धर्माच्या व्यक्तींमध्ये सिद्धांतामधील, विचारसरणीमधील थोड्याशा भेदभावातून या प्रकारची पशुतुल्य भावना जागृत होत असेल, तर मग जगी परकीय व सर्वार्थांनी वेगळ्या धर्माच्या अनुयायांमध्ये जो काही कलह होईल तो कमीच आहे असे म्हणण्यास हवे. प्राचीनकाली हिंदू-मुसलमान यांच्यात झालेल्या आक्रमणकारी लढायांची गोष्ट सोडून दिली तरी आता आता गेल्या काही वर्षांत हिंदू-मुसलमानांमध्ये भयंकर उपद्रवकारी आणि परस्परांविषयी निंदा, तिरस्कार आणि द्वेष यांच्या घटना घडलेल्या आहेत. त्यातून हेच प्रकरणाने स्पष्ट होते की धार्मिक उदारता किंवा सहिष्णुता हिच्या अभावामुळे चांगली चांगली व श्रेष्ठ म्हणवणारी माणसेही आपल्या माणुसकीला विसरून एखाद्या हिंस्व जंगली जनावरांसारखी कृत्ये करू लागतात.

भारतवर्ष हा एक धर्मप्रधान देश आहे याचा आपण स्वीकार करतो. परंतु आपले हे म्हणणे की इतर देशांपेक्षा भारतामध्येच धर्माचे एवढे जास्त महत्त्व मानले जाते. हा विदेशातील माणसांना एक दांभिक विचार वाढू लागतो. आपली अशी धारणा आहे की भारतवर्षामध्ये जेवढा धर्मावर अधिक जोर दिला जातो तेवढा जोर इतर देशांमध्ये दिला जात नाही. परंतु इतर देशातील जनता ही भारतापेक्षा कमी धार्मिक आहे, असा याचा अर्थ बिलकूल होत नाही. सत्य तर असे आहे की ख्रिश्चन देशांमध्ये आजच्या घडीलाही जे 'मिशनरी स्पिरिट' पहावयास मिळते, ते इतर देशात किंवा धर्मानुयायांची दिसत नाही. इतिहासाच्या विद्यार्थ्यांना हे माहीत असेल की युरोपमध्ये असे एक युग होऊन गेले की तेथील

धर्मपरायण लोकांनी हसत-हसत सहजपणे अग्रीमध्ये जिवंत जाळले जाणे पसंत केले, परंतु कॅथॉलिक पंथाकळून प्रॉटेस्टंट वा प्रॉटेस्टंट पंथाकळून कॅथॉलिक पंथाकडे प्रवास करण्यास नकार दिला. खरोखर त्यांचा स्वधर्म आणि त्यांना ज्याची सक्ती केली जात होती तो परधर्म यांच्यात फारसा फरकही नव्हता तरीमुद्दा या प्राणत्यागी महापुरुषांनी स्वधर्माकळून परधर्माकडे जाण्याच्या या प्रथांचा विरोधच केला. खेरे तर या दोन पंथामधील फरक हा वेगवेगळ्या धर्माएवढा फार मोठाही नव्हता. त्यांच्यात तर शैव-वैष्णव, शिया-सुन्नी यांच्यात जेवढे अंतर आहे तेवढेच अंतर आहे. रोमन कॅथॉलिक वा प्रॉटेस्टंट पंथांच्या अनुयायांनी एकाच धर्माचे असूनही आपआपल्या विचारसरणीसाठी मोठ्या उत्साहाने प्राणत्याग करून जी धर्माविषयी निष्ठा प्रगट केली ती इतर देशात व सामुहिक स्वरूपात कुठेही क्वचितच निर्दर्शनाला येते. या गोष्टीला इतिहास साक्षी आहे. म्हणूनच भारतातील लोक हे इतर देशांच्या तुलनेत अधिक धर्मपरायण आहेत ही एक घर्मेंडच वाटू लागते. अशा घर्मेंडीतूनच सांप्रदायिक भांडणे तसेच आंतरराष्ट्रीय मनोभेद उद्भवतात.

प्रत्येक देशातील, प्रत्येक धर्मातील व्यक्ती आपला देश वा धर्म यांची मुक्तकंठाने स्तुती करण्यास स्वतंत्र आहे पण ज्या क्षणी तो आपला देश वा धर्मप्रेम याने उन्मत्त होऊन आपल्या देश वा धर्माला दुसरे देश, दुसरे धर्म यांच्यापेक्षा श्रेष्ठ समजण्यात धन्यता मानू लागतो तेव्हा तो जणू काही इतरांना आव्हानच देऊ लागतो. यातून आंतरराष्ट्रीय चुरस, युद्ध वा सांप्रदायिक संघर्षाची ठिणगी पडते. आपला देश, धर्म, जात वा कुळ यांची दुसऱ्यांबरोबर तुलना करून आपल्यालाच सर्वश्रेष्ठ मानून त्यांच्याविषयी जरूर अपूर्व 'श्रद्धा' ठेवावी. पण म्हणून जर आपण असे म्हणू लागतो की जगातील सर्व माणसांपेक्षा आमचे आईवडील सर्वश्रेष्ठ आहेत आणि आमचा हिंदू धर्मच इतर सर्व धमपिक्षा श्रेष्ठ आहे तर मग यातून आपला इतर लोकांबरोबर संघर्ष नाही का सुरु होणार? जोपर्यंत आपल्या एखाद्या गोष्टीला आपण सागळ्यात चांगली म्हणत नाही तोपर्यंत

आपल्याला चैन पडत नाही. या सगळ्या गोष्टींची आपल्याला सवयच पडून गेलेली आहे. याच कारणामुळे ज्या धर्माला आपण सर्वात चांगला समजत नाही आणि आपल्या धर्मपिक्षा एकदम तुच्छ मानतो, त्या धर्माबद्दल पुरेसा आदर बाळगत नाही आणि दुसऱ्या कुणी त्या धर्माबद्दल पूर्ण श्रद्धा व्यक्त केली तर तेही आपल्याला सहन होत नाही. बहुधा याच कारणाने आपण दुसऱ्यांना 'यवन' किंवा 'म्लेच्छ' संबोधत असलो पाहिजे.

आपणाला असे म्हणावयाचे नाही की आमच्या बांधवांनी धर्माबद्दल मनस्वी श्रद्धा ठेवू नये वा पूर्ण उत्साहाने त्याचे गुणगान गाऊ नये, वा त्याचा प्रचार करण्यात कोणत्याही प्रकारची कसूर ठेवावी परंतु ही सर्व कामे तर आपण इतर धर्मियांना तुच्छ न समजता व त्यांची निंदा न करताही करू शकतो. एवढेच नाही तर आमचा असा विश्वास आहे की धर्माचे खरे मर्म जाणणारा माणूस जगतील कोणत्याही छोटच्या-मोठच्या धर्म, पंथ यांची कधीच निंदा करणार नाही. या संबंधात एका इतर देशीच्या धर्मग्रंथांमध्ये मोठे सुंदर उदाहरण दिलेले आहे.

अरब प्रजातीचे प्रसिद्ध धर्मगुरु हजरत इब्राहिम यांचा प्रण होता की एखाद्यातरी अतिथीला जेवू घातल्याशिवाय ते स्वतः अन्न ग्रहण करीत नसत. एक दिवस पावसाळ्यामध्ये संतत धार लागल्याने एक सुद्धा अतिथी त्यांच्या घरी फिरकला नाही आणि सर्व दिवसभर त्यांना उपास घडला. शेवटी संध्याकाळच्या वेळेस अतिथी शोधण्यासाठी त्यांनी आपल्या नोकरांना जागोजागी पिटाळले व स्वतःही इकडे तिकडे तपास करू लागले. त्यांनी पाहिले की समोर एक अत्यंत म्हातारा माणूस, ज्याच्या दाढीमिशा अति शुभ्र होत्या तो पावसामुळे काकडत उभा आहे. त्याच्या जवळ जाऊन ते म्हणू लागले - 'महाराज, आपण कृपा करून आज माझ्या घरचे आतिथ्य ग्रहण करा.' तो वृद्ध मोठच्या आनंदाने त्यांचे आमंत्रण स्वीकारून त्यांच्या घरी गेला. नोकरांनी मोठच्या आदराने त्याला बसावयास आसन दिले. जेव्हा तो हातपाय धुऊन आसनावर

बसला तेव्हा ते त्याला जेवण वाढू लागले. सर्व जेवण वाढून झाले व तो वृद्ध जेवू लागला. त्याने ईश्वराचे नामस्मरण केल्याशिवाय, ईश्वराचे आभार मानल्याशिवाय भोजनाची सुरुवात केलेली पाहून इब्राहिमला फार वाईट वाटले आणि ते म्हणू लागले – ‘तुमचे हे वागणे शोभते का ? ज्याच्या कृपेमुळे तुम्हाला हे स्वादिष्ट अन्न खाण्यासाठी मिळत आहे त्याला धन्यवाद दिल्याशिवाय तुम्ही जेवणाला सुरुवात केलीच कशी ? तुमच्या म्हातारपणाला शोभेल अशी रीतभात तुमच्यात दिसत नाही.’

त्याच्या उत्तरादाखल तो वृद्ध म्हणाला, ‘मी प्राचीन मूर्तिपूजक संप्रदायाचा आहे.’ त्याचे हे उत्तर ऐकून इब्राहिमांचा राग अनावर झाला आणि त्यांनी त्या वृद्धाला घराबाहेर काढले. त्याचक्षणी इब्राहिमाच्या हृदयात देववाणी झाली की, हे ‘इब्राहिम, मी ज्याला प्रयत्नपूर्वक अन्नपाणी देऊन येवढ्या दीर्घ आयुष्यापर्यंत आतापर्यंत वाढविले आहे, जतन केले आहे त्याला तू एक घडीभरही आश्रय देऊ शकत नाहीस ! आणि त्याच्याबरोबर एवढा तिरस्काराचा व्यवहार केलास. तो मूर्तिपूजक होता वा नास्तिक होता, याचा तुझ्या दानव्रताच्या नियमांशी काहीतरी संबंध होता का ?’

या दृष्टांतामधून हेच प्रतीत होते की धार्मिक अनुदारता, असहिष्णुता किंती नुकसानप्रद गोष्ट आहे, जी एका महापुरुष म्हणवल्या जाणाऱ्या व्यक्तीचा सुद्धा बुद्धिभूंश करू शकते. जर आपण आपला पंथ किंवा धर्माच्या अनुयायाबरोबर माणुसकीचा व्यवहार करू शकतो आणि त्याबाहेरील सर्व लोकांना तुच्छ, हल्के वा पापी मानून तिरस्काराच्या दृष्टीने बघत असू, त्यांच्याबरोबर उदारपणे वागणे, सहिष्णुता बाळगणे जरूरीचे समजत नाही, तर मग आपण प्रत्यक्षात धार्मिकता किंवा आध्यात्मिकता या गोर्टीपासून कित्येक कोस दूर आहोत. आम्ही असे म्हणत नाही की तुम्ही खिळान, यहुदी, मुसलमान, पारसी, बौद्ध इत्यादी धर्मांना सत्य माना किंवा तुमच्या धर्माबरोबरचा दर्जा द्या. आध्यात्मिकतेच्या दृष्टिकोनातून हिंदू धर्माचे प्रस्थ बन्याच लोकांनी इतर धर्मपिक्षा

खूपच वाढवून ठेवले आहे. पण म्हणून त्या आधारावर आपण दुसऱ्या धर्माच्या लोकांना अधर्मी वा पापी म्हणू लागलो तर खचितच आपण फारच मोठी चूक करीत आहोत यात संशय नाही. वेगवेगळे धर्म वेगवेगळ्या देशातील रहाणाऱ्या लोकांची स्थिती आणि गरजा यानुसार स्थापन करण्यात आलेले आहेत. सर्व लोक एकदम धर्माच्या सर्वात श्रेष्ठ दर्जाच्या नियमांचे कसे काय पालन करू शकतील बरे ! ज्या लोकांचे आध्यात्मिक संस्कार अजून जास्त उच्च दर्जाचे नाहीत, त्यांना त्यांच्या योग्यतेनुसारच धार्मिक नियमांचे पालन करावयास सांगणे योग्य आहे. परंतु या वागण्यामुळे त्यांना आपल्यापेक्षा वेगळे समजणे वा उदारतेने त्यांच्याशी व्यवहार न करणे कधीही योग्य म्हणता येणार नाही.

व्यवहारातील ौदार्य :

ौदार्याची सर्वात जास्त जरूरी दैनंदिन व्यवहारात पडते. आपणाला दररोज ओळखीच्या, ओळख नसलेल्या, मित्र, शत्रू, तटस्थ, श्रीमंत, गरीब समान पातळीवरचे, ऑफिसर, नोकरचाकर इत्यादी लोकांबरोबर व्यवहार करावा लागतो. आजकालच्या बहुतेक चतुर वा व्यवहारी लोकांची अशी पद्धत आहे की जो आपल्यापेक्षा जास्त सामर्थ्यशाली असेल, त्याच्याबरोबर मोठ्या शिष्टाच्छारी सम्बन्धातेने आणि ौदार्याने वागतील पण लहान, दुबळे, अडाणी, व्यक्तीबरोबर मात्र कठोर संकुचित आणि रुबाबपूर्ण व्यवहार करतील. हा फार स्वार्थी दृष्टिकोन आहे. यात उच्च असे कोणतेही लक्षण नाही. आपल्यापेक्षा मोठ्या पदावरील व सामर्थ्यवान असलेल्यांबरोबर, ौदार्याचे व्यवहार हा तर केवळ एक देखावा झाला. याचा एकमेव उद्देश्य म्हणजे त्यांनी तुमच्यावर मेहरबान रहावे आणि गरज पडली तर कोणती तरी सुखसोय त्यांच्याकडून मिळविता यावी. ौदार्याची खरी ओळख तर लहान, दुसऱ्यांवर अवलंबून असणारे, असहाय यांच्याबरोबर आपण जो व्यवहार वर्तन करतो त्यातून पटते. जर त्यांच्याबरोबर तुम्ही माणुसकीचा, सहदयपणाचा, शिष्टतेचा व्यवहार वर्तन करीत असाल तर तुम्हाला निर्विवादपणे उदार मानावयास हवे. मोठी माणसे अगदी लहानात लहान

माणसाबरोबर सुद्धा क्षमा बुद्धीने वर्तन करतात.

कै. महादेव गोविंद रानडे आपल्या काळातील एक प्रसिद्ध महापुरुष होते. त्यांनी मुंबई प्रदेशाच्या समाजसुधारणेसाठी मोठे काम केले होते आणि कितीतरी संकटात सापडलेल्या व्यक्तिंना मदतीचा हात देऊन त्यांना वर काढले होते. ते हायकोर्टाचे न्यायाधीश होते आणि समाजाचे एक मोठे नेते म्हणून त्यांच्याकडे पाहिले जायचे. भर उन्हाळ्याच्या एका सायंकाळी ते एकदा गाडीत बसून फेरफटका मारण्यासाठी जात होते. रस्त्याच्या कडेला त्यांनी एका फारच गरीब अशा म्हातीराला बसलेले पाहिले. ती सरपणाच्या लाकडाचा बोजा डोक्यावर उचलून ठेवू पहात होती, परंतु अंगी तेवढे बळ नसल्याने नाईलाजाने अडली होती. रस्त्याने जाणाऱ्या येणाऱ्या कितीतरी जणांना तिने विनविले, ‘भाऊ जरा हात लावा ना,’ पण गरीबाकडे बघायला कुणालाच वेळ नव्हता. तिच्याकडे बघताच रानडे यांच्या लक्षात सर्व काही आले. त्यांनी गाडी थांबविली आणि उतरून ते त्या म्हातारीजवळ पोचले. ती बिचारी एवढी मोठा सरकारी ऑफिसरसारखी दिसणारी व्यक्ती आपल्या समोर उभी असल्याचे पाहून एकदम गांगरून गेली. रानडे यांनी तिला दिलासा देऊन तिची सरपणाची मोळी स्वतःच्या हातांनी उचलून तिच्या डोक्यावर ठेवली. ती म्हातारी त्यांना दुवा देत आपल्या घरी गेली.

अशीच एक घटना बंगालमधील फार मोठे जमीनदार कासीम बाजारचे महाराज मणीक्रंचंद्र नंदी यांच्याबाबतही घडल्याचे सांगितले जाते. एके दिवशी कल्कक्ता येथे जाणारी आगगाडी जेव्हा गुस्कारा स्टेशनवर थांबली तेव्हा त्यातून अनेक लोक उतरले. त्यात एक म्हातारी देखील होती. तिच्याकडे एक गाठोडे होते. जे खूफच जड होते ते डब्यातून बाहेर काढण्याची तिने बरीच खटपट केली, पण व्यर्थ ! तिला काही ते जमत नव्हते. इकडे गाडी सुटण्याची वेळ झाली आणि लोकांचे थवेच्या थवे गाडीत शिरू लागले. हे बघून तर ती म्हातारी घाबरली होऊन त्यातील अनेकांना आपले गाठोडे बाहेर काढण्यासाठी मदतीची

याचना करू लागली. परंतु त्या गर्दीत आणि धावपळीत तिच्याकडे लक्ष द्यायला कोणालाही सवड नव्हती. सगळे आपल्याच नादात होते आणि वारंवार विनवूनही तिच्याकडे कोणीच लक्ष देत नव्हते. निराशेने हताश होऊन तिला अखेर रद्दू फुटले पण तिची दया येऊन एकही माणूस मदतीसाठी पुढे आला नाही. योगायोगाने तिच्या या रडण्या भेकण्याचा आवाज महाराज मणीद्र चंद्र यांनी ऐकला. ते त्याच रेल्वेने प्रथम वर्गाने कलकत्याला निघाले होते. ते आपल्या डब्ब्यातून उतरून त्या म्हातारीच्या डब्ब्यात आले आणि लगबगीने ते गाठोडे स्वतः खाली उतरवून त्या म्हातारीच्या डोक्यावर त्यांनी दिले सुद्धा ! अगदी गाढी सुटणार, तेवढ्यात त्यांनी त्या म्हातारीने त्यांचे आभार माणण्याच्या आत आपला प्रथम वर्गाचा डबा गाठला सुद्धा होता. कृतज्ञतेच्या अश्रूंनी डबडबलेल्या डोक्यांनी ती म्हातारी महाराजांना अनेक आशीर्वाद, दुवा देतच तेथून निघून गेली.

खरे तर या घटना फारच छोट्या आहेत पण यातूनच आपणाला उदारतेच्या वागणुकीची शिकवण मिळते. आपत्तीत सापडलेल्या गरीब व्यक्तीला मदत केल्यामुळे मोठ्या माणसाची काहीच हानी होत नाही. परंतु यातून समाजातील व्यक्तींना आपसामध्ये चांगुलपणाचा व्यवहार आणि ौदायने वागण्याची प्रेरणा मिळते. अशा भावनेचा प्रसार झाल्यामुळे मनुष्यांच्या आध्यात्मिक आणि मानसिक शक्तींची वाढ होते आणि ते आपापसांत माणुसकीचा व्यवहार करण्याच्या मार्गावर आगेकूच करतात.

आपल्यावर जे अवलंबून आहेत, त्यांच्याविषयीचे ौदार्य :

वर जसे आम्ही लिहिले आहे तसे आपल्यापेक्षा दजनि लहान, आपले नोकरचाकर यांच्याबरोबर सज्जनपणाने वागणे त्यांना योग्य वाटत नाही. पुष्कळ लोकांचे तर असे समज असतात की नोकरांच्या बाबतीत नरमाईचे किंवा सौजन्याचे धोरण बाळगले, तर ते स्वच्छंदी व बेलगाम होतील. आपल्या सोवीसाठी ज्या व्यक्तींना आपण पैसे मोजून नोकरीस ठेवले आहे, त्यांच्याबरोबर

सौजन्याने वागण्याची काय आवश्यकता आहे ? जर त्यांनी आपल्या कामात काही कुचराईपणा केला किंवा त्यासाठी कष्टामध्ये अंगचुकारपणा केला, तर त्यांना जरूर दंड केला जाईल. आम्ही कित्येकांना, नोकरांशी जेव्हा त्यांना बोलण्याचा प्रसंग येतो तेव्हा कपाळाला आठच्या घालून व उर्मट भाषेत बोलताना पाहिले आहे. असे लोक आपल्या नोकरांशी गोड भाषेत बोलणे आपला अपमान समजतात. किती तरी घर्मेंडी धनिक श्रीमंत नामदार चांगल्या नोकरांवरही खेकसत व डाफरत असतात, कित्येकांना तर नोकरांच्या अंगावर हात टाकणे हा आपला अधिकारच आहे असे वाटते. अशा प्रकारच्या वागणुकीमुळे वास्तवात कधी लाभ होणार आहे का ? याचा परिणाम तर नेहमी वाईटच निघणार आहे. अशा कंठोर आणि बदमाश प्रवृत्तीच्या माल्काबद्दल त्याचे नोकर कायम असंतुष्ट रहातात आणि त्याच्याविस्त्र भग ते आपसात कट कारस्थाने सुरु करतात. जेव्हा संधी मिळेल तेव्हा अशा मालकाचे नुकसान करण्यासही ते मागेपुढे पहात नाहीत.

बंगालमधील एक विद्वान आणि पुढारी श्री. भूदेव मुखोपाध्याय आपल्या नोकरांबरोबर मोठ्या सम्यतेने आणि मायेने वागत असत. त्यांच्या पत्नीने एकदा म्हटले होते की मी तर असे समजते की घरातील मुलांपेक्षाही घरातील नोकर हे जास्त दया आणि औदार्य यांना पात्र आहेत. मुले तर आपल्याबरोबर सतत असतात आणि जेव्हा जे त्यांना पाहिजे ते सर्व ते मिळवितातच. त्यांना सुखी ठेवण्यासाठी आपण सतत झटत असतो. जेव्हा ही मुले आजारी असतात तेव्हा आपण रात्रंदिवस त्यांच्या उशापायथ्याला बसत असतो. परंतु एखादा नोकर आजारी पहून वेदना असहा होऊन वेदनेने टाहो फोडत असतो, तेव्हा त्याच्या मदतीसाठी थोडेच त्याचे आईबाप धावून येणार असतात ? खेरे तर अशावेळी आपणच त्यांच्या पाठीमागे उभे रहायला हवे. अशा नोकरावर संपूर्ण भरोसा ठेवून तुम्ही फार तर तुमच्या घरची चावी त्याच्या हवाली कराल, पण त्याने तर तुम्ही त्याच्यावर दया कराल या आशेवर

आपले प्राणच तुम्हाला वाहिलेले असतात.

दूरदर्शीपणा आणि औदार्य :

औदार्य या गुणाचा दूरदर्शीपणा या गुणाशी खास संबंध आहे. जेव्हा आपण एखाद्या अनोलखीव्यक्तिला चांगुलपणा दाखवितो, तेव्हा त्यात आपणाला किंवा इतरांना त्याचा त्वरित लाभ किंवा उपयोग माहित नसतो. पुष्कळ माणसांना तर अशा प्रकारे दुसऱ्यांची सेवा किंवा मदत करण्याच्या गोष्टी व आपला वेळ फुकट घालविण्यासारख्या व्यर्थ वाटतात. याचवेळी दूरदर्शी माणूस हे चांगलेच ओळखून असतो की जे काम शुद्ध चांगल्या भावनेने केले जाईल, त्याचा भविष्यात आपल्याला चांगलाच लाभ कोणत्या ना कोणत्या रूपात अवश्य मिळेल. शेती करतांना जसा शेतकरी उत्तम असे धान्याचे दाणे मातीत घालतो, त्याचेली असा भास होतो की ते दाणे फुकटच वाया गेले. परंतु काही काळानंतर तेच दाणे अनेक पटींनी त्या शेतकन्याच्या पदरात पडतात. हीच गोष्ट निष्काम कर्मभावनेने केलेल्या चांगुलपणाच्या बाबतीतही तेवढीच लागू आहे. त्यांचे शुभ फळ आपणाला कोणत्या ना कोणत्या तरी रूपात मिळणारच मिळणार हेच खेर सत्य आहे.

परिस्थितीला दोष देणे वाईट :

पुष्कळसे लोक परिस्थिती प्रतिकूल आहे या बहाण्याने दुसऱ्याची सेवा आणि मदत करणे यापासून मागे हटतात. येथे आपणाला असे म्हणायचे नाही की मनुष्याला आपल्या मार्गात अडचणी येतच नाहीत, परंतु ज्या व्यक्तिचा स्वभाव उदार आणि परोपकारी आहे, तो कोणत्याही परिस्थितीमध्ये दुसऱ्याच्या मदतीसाठी काहीतरी मार्ग हा नक्कीच शोधून काढणार. हे तर सर्वांना माहिती आहेच की औदार्य, मदतीची भावना, दान यांचे महत्त्व हे सगळे काही कमी किंवा जास्त प्रमाणात केले गेले, या कसोटीवर तोलले जात नसून त्यामागच्या भावनेला जास्त महत्त्व आहे. एखाद्या करोडपतीने केलेले लाख रुपयांच्या दानापेक्षाही एखाद्या फाटक्या मजुराने केलेले दोन आण्याचे दानही याच

दृष्टिकोनातून अधिक त्यागाचे व महत्त्वाचे मानले जाते.

मनुष्याला प्रत्येकवेळी अनेक प्रकारच्या अडचणींचा सामना करावा लागतो. जी व्यक्ती यशस्विरीत्या या समस्यांचे उत्तर शोधते, तिचे जीवन सुखी ठरते. जे लोक समोर उम्हा ठाकलेल्या समस्यांपासून पक्खून जाण्याचा प्रयत्न करतात, ते सदैव दुःखीच रहातात. आपल्या स्वतःला समजून घेणे, आपले बळ ओळखणे आणि स्वतःवर ताबा ठेवणे यातून आपल्या समस्येवर भास्त करता येते. माणसामध्ये आपल्या विचारांवर नियंत्रण ठेवणे व आपले विचार सुसंगत बाळगणे याची जेवढी जास्त आस्था असते तेवढा तो त्याच्या समस्यांचे उत्तर शोधण्यात जास्त समर्थ रहातो. आपले विचार नियंत्रणात न ठेवल्याने परिस्थिती जास्त बिघडते आणि मग साध्या साध्या समस्याही रूप धारण करू लागतात.

बेब्हा माणूस निकामी होतो तेब्हा तो आपल्या कृतिशून्यपणाचे खापर भोवतालच्या परिस्थितीवर फोडावयास सुरुवात करतो. अशा प्रकारे तो खोटा संतोष मिळवतो खरा. परंतु त्यामुळे त्याच्या मानसिक शातना कमी न होता आणखीनंच वाढतात. जे लोक जीवनामध्ये मोठे मोठे आदर्श ठेवतात, परंतु स्वतःचे जीवन मात्र त्यानुसार आदर्श आचरणाचे करण्यात अपयशी ठरल्यामुळे ते बहुधा त्यांच्या परिस्थितीलाच दोष देत बसतात. या प्रकारचे दोष देणे याच्यामागे प्रत्यक्षात मनुष्याला दुसऱ्यांची सेवा न करण्याची इच्छा हेच कारण असते. बेब्हा मनुष्यामध्ये स्वार्थ परायणता येते तेब्हा त्यांच्या मनात भय आणि चिंता फेर घरू लागतात. भय आणि चिंता या मानसिक शक्तीला खच्ची करतात. यातून मनुष्याचे जीवन निराशेने भरून जाते. तो कोणत्याही कामामुळे यश मिळणार नाही अशीच भावना बाळगू लागतो. तो स्वतःला वेड्यांनी घेरलेले आहे असाच अनुभव घेतो. तो दुसऱ्यांची मनोभावे सेवा करू इच्छित नाही. परंतु तो ही गोष्ट मान्य न करता भोवतालच्या परिस्थितीलाच आपल्या कर्तव्यशून्यतेचे कारण समजू लागतो. पैशाची चणचण मित्रांचा दुष्काळ, पूर्वानुभवामुळे साशंकतेने बघणारा समाज इ. गोष्टी चांगले काम करण्यामध्ये

खो घालतात. कधी-कधी काल्पनिक आणि वास्तविक असे आजार कापात अडचणी आणू लागतात.

सामान्य नवयुक्तांचे अशा तन्हेचे विचार असतात आणि ते त्यांना निकामी बनवितात. या विचारांमुळे मनुष्याच्या भोवतालचे वातावरण हे प्रतिकूल बनते. या प्रतिकूल परिस्थितीमुळे त्याचे विचार आणि कृतीही तशीच होते. कारण विचार आणि कृती हे तर भोवताली असणाऱ्या परस्थितीचे परिणाम असतात ! रोग नसतानाही तो त्या रोगाचा अनुभव करू लागतो, ज्यामुळे त्याला आपल्या चुकांचे खापर कशावर तरी फोडून आपल्या सदसद्विवेक बुद्धीला फसवायचे असते ज्याप्रमाणे आपण इतरांना फसविण्याचा प्रयत्न करतो, तसाच प्रयत्न आपण आपल्या स्वतःलाही फसविताना करू लागतो. जोपर्यंत ह्या फसवणुकीच्या प्रवृत्तीचा त्याग आपण करीत नाही तोपर्यंत आपल्या स्वतःमध्ये चांगले काम करण्याची शक्ती येणार नाही. फसवणुकीच्या या मनोवृत्तीमुळे मानसिक शक्ती जामी होण्याएवजी ती नाशच पावते.

जेव्हा मनुष्य आध्यात्मिक दृष्टीने विचार करू लागतो तेव्हा तो आपले आचरण आणि यश याचे कारण म्हणजे आपले विचारच आहेत हे ओळखतो. मनुष्याचे विचार हे त्याच्या आयुष्याशी संबंधित सर्व बाबींचे कारण असतात. जसे आपण तसे जग. आपण जगातील वस्तूना आपल्या बुद्धिप्रमाणेच मिळवू शकतो, हा मानसशास्त्राचा सोपा सिद्धांत आहे. आपल्या समोर ठेवलेली वस्तूसुद्धा आपले संस्कार, कल्पना आणि विचार यांच्या प्रमाणेच भासते. बाह्य पदार्थांचे रूप हे ज्याप्रकारच्या भावना आपल्या मनात आहेत त्याप्रमाणे आपल्याला दिसत असते.

कोणत्याही व्यक्तीला भेटणाऱ्या चांगल्या किंवा वाईट व्यक्ती या त्यांच्या विचारांच्या अनुसारच भेटत असतात. जी व्यक्ती स्वतःच बेचैन आहे, तिच्या भोवती बेचैन असणाऱ्या व्यक्ती गोळा होतात. चांगले विचार करणाऱ्याला चांगलीच माणसे भेटात, तर वाईट विचार करणाऱ्याला वाईटच.

वातावरणातील बदल हे आध्यात्मिक आकर्षणाचे कारणसुद्धा असू शकतात. जसे मनुष्याचे विचार असतात त्यानुसारच दुसरे लोक किंवा परिस्थिती त्याच्या समोर उभ्या ठाकतात, कोणीही व्यक्ती आपल्याजवळ यासाठी येते की आपल्या अंतर्मनामध्ये त्याच्या आगमनाची आवश्यकता आहे. आपल्या स्वतःचा स्वभाव ओळखता न आल्यानेच मनुष्य दुसऱ्या लोकांच्या वागण्याने त्रस्त होतो. तो परिस्थिती कशी प्रतिकूल आहे हे सांगू लागतो. खरे तर आपल्या स्वतःचाच स्वभाव हा प्रतिकूल परिस्थितीचा बागुलबोवा उभा करतो. या प्रकारच्या परिस्थिती ह्या आपल्या आध्यात्मिक विकासासाठी आवश्यक आहेत. इंग्रजीमध्ये एक म्हण आहे - समान पंखांचे पक्षी एकत्र उडतात. जो जसा असेल त्याला तशीच व्यक्ती भेटणार. आपण सदैव आपल्या सारख्याच अशा व्यक्तींना अज्ञात जगामध्ये आकर्षित करीत असतो आणि त्यामुळे लांब लांबूनच्या आपल्या सारख्याच व्यक्ती आपल्या संपर्कात येतात. सर्व व्यक्तींना त्यांचे विचारच एका जागेहून दुसऱ्या जागेकडे घेऊन जातात. विचार येण्यामुळे एका जागेहून दुसऱ्या जागेकडे जाण्याचे कारण घडते. विचाराची उत्पत्ती ही आंतरिक प्रेरणेतून होते.

सर्व घटनांची दोन कारणे असतात - एक अंतर्गत आणि दुसरे बाब्य. आपण ज्या कारणांना त्या घटनेचे कारण समजतो ती बहुधा बाब्य कारणे असतात. ही कारणे त्या घटनेसाठी एवढी महत्वपूर्ण नसतात, जेवढी अंतर्गत आंतरिक कारणे महत्वपूर्ण असतात. या आंतरिक कारणाकडे आपले क्वचितच लक्ष जाते. त्यासाठी शांत विचारांची आवश्यकता असते. आपल्या वैयक्तिक स्वार्थाच्या पलीकडे जाऊन पाहिले तरच या आंतरिक आणि खन्या कारणांचा सुगावा लागेल. घटनेचे आंतरिक कारण आपण करीत असलेले सूक्ष्म विचार आहेत, मनुष्याला ज्या गोष्टींची भीती असते, त्याच्या आयुष्यात तीच गोष्ट घडते. मग तो ती गोष्ट घडू नये म्हणून कितीकही सावध वा दक्ष राहिला तरी ती घडतेच. त्या घटनेला त्याचे विचारच घडवितात. याच प्रकारे कोणतीही शंका

नसलेले शुद्ध विचारसुद्धा सफल होतात. आपण ज्या प्रकारच्या लोकांना पसंत करू तीच माणसे सहजच आपल्याकडे आकृष्ट होतात. आपला विचार देश व काळ यांच्या सीमा जुमानत नाही. विचाराची कोणती सीमा नाही आणि त्याच्या गतीचे कोणतेही मोजमाप नाही. विचार हा एका क्षणात सर्व सृष्टीचा प्रवास करतो. त्याची शक्तीसुद्धा अमोघ आहे. म्हणूनच ज्या व्यक्तीला आपण पसंत करतो त्याच्या आंतरिक मनामध्ये अशी अज्ञात प्रेरणा निर्माण होते की तो आपल्याकडे खेचला जातो. येथे एक गोष्ट लक्षात ठेवली पाहिजे की ही आवड बाह्य आवड न होता अंतरीची आवड असली पाहिजे. आपल्या अंतर्मनाला ज्या गोष्टी घडाव्याशा वाटतात त्याच गोष्टी आपल्या आयुष्यात घडत असतात.

जो मनुष्य समाजाची सेवा करू इच्छितो त्याला सर्व प्रकारच्या परिस्थिती अनुकूलच दिसतात. मग प्रतिकूल परिस्थिती सुद्धा आपल्याला अनुकूल बनते. जी व्यक्ती परिस्थितीला घाबरत नाही तिलाच परिस्थिती घाबरू लागतात; त्या व्यक्तीला अनुकूल होऊ लागतात. समाजाची सेवा ही काही फार दूरची किंवा अशक्य गोष्ट नाही. ती सगळीकडे आपल्या समोरच असते. समाज अनेक व्यक्तींनी मिळून बनलेला आहे. समाजातील एका व्यक्तीला सुद्धा खुश करणे, प्रसन्न ठेवणे म्हणजे समाजातील इतर व्यक्तींची मोठीच सेवा आहे. प्रसन्नवित्त व्यक्तीला पाहून दुसरे लोकपण प्रसन्न होतात. रडक्या व्यक्ती या रडगाणे गाणान्यांच्या संख्येत भरच घालतात. ते जणू आपला रोग दुसऱ्यांना देत असतात. जे स्वतः सुखी आहेत ते दुसऱ्या व्यक्तींनासुद्धा सुखी बनवितात. म्हणूनच जगातील एका जरी व्यक्तीला प्रसन्न बनविता येणे ही त्याची मोठीच सेवा होय. मनाची प्रसन्नता धनाच्या, संपत्तीच्या वाढीतून येत नाही तर आशावादाची वृद्धी आणि स्वार्थपरायणतेचा त्याग करणे यातून जन्म घेते.

औदार्य म्हणजे एक दैवी तत्त्व :

औदार्य म्हणजे निःसंशयपणे एक मनाचा गुण आहे. भौतिक परिस्थितीशी त्याचा फारसा संबंध येत नाही. नेहमी असे दिसते की धनवान लोक प्रत्येक गोष्टीमध्ये कंजुषी करतात. दुसऱ्यांच्या दुःखांचा त्यांच्यावर अजिबात प्रभाव

पडत नाही, त्यांची नजर सदैव त्यांच्या लाभाकडेच लागलेली असते. याउलट एकदम फाटक्या परिस्थितीमध्ये असणारे गरीबच वेळ आल्यानंतर त्वरित दुसऱ्याची मदत करण्यात पुढे असतात आणि एखाद्याला अडचणीत अडकलेला पाहून त्यांचे हृदय पाझारते. याचे एक कारण हेही असू शकते की गरिबीच्या चटक्यांनी स्वतः भाजला असल्यामुळे दुसऱ्यांच्या दुःखाची चटकन जाणीव होते. परंतु धनवानाला मात्र कुदून तरी धन गोळा करीत रहाणे याशिवाय कशाचीच जाणीव नसते, अनुकूलता नसते.

जे लोक दुसऱ्यांची सेवा किंवा दुसऱ्यांवर उपकार करणे जाणत नाहीत तेच लोक अशा उदारपणा दाखविण्याच्या कामामध्ये नाना प्रकारचे बहाणे करतात. नाहीतर उदारपणा हे एक असे दैवी तत्त्व आहे, जो मनुष्याचे व्यक्तित्व अत्यंत आकर्षक व अनेक गुणांचे आगर बनविते. ज्ञास्तीत जास्त लोकांच्या शुभकामना आणि आशीर्वाद त्या उदार व्यक्तीच्या बरोबर असतात. काही कारणांनी संकटात सापडल्यामुळे वा निर्धन झाल्यामुळे तो अडचणीत आला तरी लोकांची सहानुभूती ही त्याच्याबरोबरच रहाते. यासाठी मनुष्याने नेहमी आपली कामे, व्यवहार आणि विचार यामधून दुसऱ्यांशी औदार्यपूर्ण वागणूक ठेवावी. आपल्यामुळे इतरांना लाभच मिळावा, त्यांना आपल्याकडून शारीरिक वा मानसिक त्रास होऊ नये यासाठी आपण सदैव दक्ष राहिले पाहिजे.

चला, आपण गायत्री महाविद्या घरोघरी पोचवू या :

गायत्री महामंत्राच्या अक्षरांमध्ये बीजरूपामध्ये मानवी संस्कृती तसेच आदर्शवाद यांचे सर्व सिद्धांत अस्तित्वात आहेत. या महामंत्राला विश्वातील सर्वात लहान असा चोवीस अक्षरांचा ग्रंथांही म्हणता येईल. या ग्रंथामध्ये आपणाला धर्म आणि अध्यात्माचे संपूर्ण तत्त्वज्ञान सारांशरूपाने समाविष्ट असल्याचे सापडेल. या अक्षरांच्या व्याख्येमध्ये असे सर्व काही आहे, जे जे मानवी प्रगती आणि सुव्यवस्था यांसाठी आवश्यक आहे. हा प्रज्ञा आणि विवेकशीलता यांचा मंत्र आहे. गायत्री महाविद्येचा ३१ पुस्तकांचा संच, प्रत्येक अक्षराची व्याख्या आणि संदेश प्रत्येक साधकाने नियमितपणे वाचला पाहिजे.

हल्ली सर्व समाज व साज्ज्या वातावरणात अनीती, बेर्इमानी, द्वेष, चारिच्यहीनता, तृष्णा, लालसा आणि क्षुद्र अहंकार यांचे जे विष पसरले आहे, त्या विषाचा नायनाट करण्यासाठी यज्ञ आणि गायत्री यांच्या व्यापक विस्ताराची क्रांती घडवून आणली पाहिजे. या युगातील जागरूक आत्म्यांनी आपले कर्तव्य समजून हे घ्येय गाठायचे आहे.

काय करावे, कसे करावे ? :

(१) जागरूक आत्म्यांनी कमी १००-१०० मंत्रलेखन पुस्तके मागवून आपल्या आपल्या नजीकच्या क्षेत्रांमध्ये मंत्रलेखनाची प्रेरणा देऊन साधक घडविण्याचा प्रयास करावा. व्यस्त साधक आपले १० इष्टमित्र आणि सहकारी यांना १०-१० मंत्र लेखन पुस्तके देऊन १०० साधकही बनवू शकतात.

(२) प्रत्येक गायत्री साधकाने आपल्या घरी देवस्थापनेच्या हेतूने देव पंचायतनाचे चित्र लावले पाहिजे. हा देवमंदिराबरोबरच गायत्री ज्ञान मंदिर स्थापित करण्यासाठी महाविद्या संच (३१ पुस्तकांचा ब्रह्मभोज किंमत ५० रु.) दररोज एक रुप्या वर्गीणीने जमा होणाऱ्या एकत्रित रकमेतून स्थानिक युग साहित्य केंद्र वा युग निर्माण योजना मथुरा यांचेकडून मिळविला पाहिजे.

(३) निष्ठावंत कार्यकर्त्यांच्या स्तरावर साधकांना १०० मंत्रलेखन पुस्तिकांचे १००, कमीत कमी १० गायत्री महाविद्या संचांचे ५०० रु. तसेच पोस्टखर्च १६५ रु. असे एकूण ७६५ रुपये पाठवून मागवून घेतले पाहिजेत तथा ५० रु. संच, गायत्री साधकांच्या घरी ज्ञान मंदिर रूपात स्थापन करावयास पाहिजेत. पोस्टखर्च कार्यकर्त्यांनी स्वतः गायत्री विद्या प्रचार उद्देशाने चालविण्यात येणाऱ्या या आंदोलनासाठी सोसला पाहिजे. दानशूर महात्म्यांच्या सहकार्यातून गायत्री तपोभूमी कडून गायत्री महाविद्या संचाचे साहित्य या प्रचार मोहिमेसाठी या आंदोलनामध्ये अर्ध्या किंमतीत उपलब्ध केले जात आहे. धनी दानवीरांना आवाहन करण्यात येते की या पुण्य कार्यासाठी आपले योगदान देऊन आपल्या संपत्तीचा सदुपयोग करावा, त्याचबरोबर पुण्याचे भागीदार होऊन गायत्री मातेची कृपा संपादन करावी.
